

УДК 141.311:355.01:340.125

КОНЦЕПТ «ВІЙНА»: СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА

Яворська Галина Михайлівна,
доктор філологічних наук, професор

Проблеми інтерпретації поняття війни в контексті російської агресії в Україні проаналізовано з урахуванням семантики термінів «війна», «збройний конфлікт», «гібридна війна» в міжнародному праві. Розглянуто відмінні й контроверсійні версії репрезентації збройного конфлікту в Україні, що корелюють із суперечностями його численних назв (*міждержавний збройний конфлікт, громадянська війна, проксі-війна, гібридна війна* та ін.). Ці терміни задають способи інтерпретації подій і формують понятійну рамку для дій політиків і дипломатів.

Показано доцільність застосування когнітивно-лінгвістичних методів для аналізу семантики концепту «війна» та виявлено усталені схеми його реалізації (**ВІЙНА ЦЕ СТИХІЙНЕ ЛИХО, ВІЙНА ЦЕ ПОДОРОЖ**).

Ключові слова: концептуальний аналіз, гібридна війна, теорія концептуальної метафори, проблеми категоризації.

Yavorska Galina

“WAR” CONCEPT: SEMANTICS AND PRAGMATICS

Interpretation problems of the notion of the war in the context of Russia's aggression in Ukraine are analyzed on the basis of the international law semantics of the terms “war”, “armed conflict” and “hybrid warfare”. Various and controversial versions of Ukraine's armed conflict representation, which correlated with the contradictions of its many names (international armed conflict, civil war, proxy war, hybrid warfare, etc.), are examined. These terms define ways to interpret events and form a conceptual framework within which politicians and diplomats act.

The expediency of the cognitive-linguistic methods use to analyze the semantics of the “war” concept is shown and the established schemes for its implementation are identified (war is a natural disaster, war is a journey).

Keywords: conceptual analysis, hybrid warfare, the theory of conceptual metaphor, categorization problems

Вступні зауваження. Ця стаття виникла як спроба відповіді на деякі питання, породжені реаліями російської агресії проти України. Питання, що

пов'язані з інтерпретацією поняття війни, із відмінностями й суперечностями у його розумінні, притаманними суспільній дискусії на ці теми. Точиться напру-

жена полеміка: чи є події, які відбуваються в Україні, *справжньою війною*? І якщо так, якщо Україна перебуває в стані війни з Росією, чому цей факт не визнано офіційно, тобто не позначено, не названо саме *війною*?

Дискусії змушують пригадати, що зв'язок понять «битва, війна» та «спір, суперечка» є давнім і не випадковим: недарма давньогрецька назва війни *πόλεμος* (від якої походить слово *полеміка*) об'єднувала у своєму значенні і збройні, і словесні баталії. Це спонукає замислитися, яким чином та або інша назва, точніше, факт вибору того або іншого словесного позначення, не просто відбиває, а структурує й організує, тобто концептуалізує способи розуміння дійсності та ставлення людини до певних подій.

Війни супроводжують людство протягом усієї його історії. Від давніх часів тема війни становить важливий предмет аналізу, і в наш час таких досліджень стає дедалі більше. У ХХ ст. в контексті двох світових воєн та усвідомлення можливості глобальних катастроф внаслідок застосування зброї масового знищення увага до проблем осмислення й розуміння війни посилилася. У ХХІ ст. кількість підстав для цього збільшується далі. Сьогодні практично кожна галузь наукової думки про людину та суспільство – філософія, соціологія, правознавство, історія тощо – виявляється придатною для створення теорій щодо природи війни, причин виникнення війн та можливих механізмів їхнього попередження або стримування.

Теоретичні побудови впливають на соціальну й політичну практику, формують певні публічні очікування і здатні впливати на процеси прийняття політичних рішень. Це накладає на дослідників і авторів праць про війну виразну моральну відповідальність. На тему застосування назви «війна» і дефініцій збройного конфлікту проводять міждисциплінарні конференції за участі військових, воєнних журналістів, фахівців з етики тощо. При цьому продовжують залишатися поза увагою когнітивні причини розходжень в інтерпретаціях.

Версії інтерпретації російської агресії в Україні. У смисловій репрезентації та розумінні російської агресії як з боку учасників збройного конфлікту (Україна та РФ), так і країн Заходу існують принципові суперечності. Маємо кілька різних версій подій, головні з них такі:

1. Міждержавний збройний конфлікт, викликаний агресією РФ проти України;

2. Громадянська війна в Україні (версія, обстоювана РФ);

3. Незаконна анексія Криму та громадянський збройний конфлікт на Донбасі (напр., у значній частині західних медій).

Названі версії є контрверсійними і практично не припускають узгодження. Це означає, що вони не можуть бути правдивими одночасно.

Суперечності інтерпретацій корелюють із суперечностями у позначеннях конфлікту (*проксі-війна, війна, громадянський конфлікт, міждержавний конфлікт, неоголошена війна, гібридна війна* тощо). Факт наявності численних неузгоджених назв окремо відзначений у наповненій фактичними даними статті, присвяченій війні в Донбасі і розміщеній в англomовній Вікіпедії, що підтверджує значущість даного аспекту для усвідомлення подій в Україні широким загалом.

Очевидні й неспростовні свідчення на підтвердження існування міжнародного збройного конфлікту на сьогодні фактично ігноруються. Значна кількість західних політиків та експертів вважають події на Донбасі внутрішнім конфліктом, пристаючи до версії агресора і не розглядаючи РФ як сторону протистояння (див., напр., дані про Україну у великій базі даних збройних конфліктів Університету Упсали [1]). Формат Мінських перемовин був створений на основі розуміння природи цього конфлікту як внутрішньокраїнського, що постійно обмежує ефективність наших дипломатичних зусиль.

Проблеми концептуалізації поняття війни у цьому зв'язку набувають особливої актуальності.

Когнітивно-лінгвістичні підходи. Теорія концептуальної метафори. Останнім часом досягнення когнітивної науки, зокрема когнітивної лінгвістики, відкрили нові перспективи у дослідженні базових цивілізаційних понять, до яких належить також концепт війни. Виникла можливість поглянути на проблему в новому ракурсі, дослідити за допомогою методів концептуального аналізу набір стійких уявлень про війну. Такі уявлення, з одного боку, є загальновідомими, а з іншого – мають не вповні усвідомлюваний, неявний характер, залишаючись поза рівнем критичної рефлексії. Вони належать до рівня базових знань, які поділяють члени певної спільноти, беручи їх як даність, як щось безумовне й природне. Однак, як вважають сучасні дослідники, цей рівень знань насправді пов'язаний із досить складними ментальними схемами та соціальними, культурними і мовними конвенціями.

Загальноприйняті уявлення про війну, любов, смерть тощо мають фреймову будову, яка не тільки концептуально структурує те, що люди думають про світ, але й впливає на їхні дії. Йдеться про зв'язок семантики концепту, його змістового наповнення, з прагматикою, яка відсилає до впливу слова, конкретної назви на соціальну дійсність. Такий вплив реалізується в дискурсивних практиках.

Операційно придатною для конкретного аналізу є теорія концептуальної метафори (ТКМ) Дж. Лакоффа і М. Джонсона. Метафори у межах ТКМ – це не риторична прикраса, а універсальний механізм пізнання дійсності, спосіб формування концептів. У свою чергу концепти впливають на сферу діяльності людини. У класичній праці «Метафори, що ними живемо», автори стверджують: «Концепти, які керують нашими думками, – це справа не тільки інтелекту. Вони також визначають нашу діяльність, аж до цілком прозаїчних побутових деталей. Концепти структурують те, що ми відчуваємо, те, як поведомся і як ставимся до інших людей» [2].

Автори підкреслюють, що концептуальна система зазвичай не усвідомлю-

ється, а шляхом до її аналізу є аналіз мовних даних [2]. Семантика (сфера значень і смислів) і прагматика (сфера соціальних дій) у межах ТКМ об'єднані, так само як і в інших когнітивно-лінгвістичних підходах. Це робить їх особливо придатними для застосування у суміжних дисциплінах, зокрема в тих, що мають справу з дискурсивними практиками – політології, соціології, конфліктології тощо.

Водночас від представників інших наук цей підхід вимагає певних зусиль, щоб побачити, скажімо, за звичними висловами на зразок, наприклад, *апетити агресора*, концептуальну метафору, яка репрезентує ворога у вигляді хижого звіра. І яка пов'язана, в свою чергу, зі стійким усталеним порівнянням війни зі звіром. Той факт, що за звичними переносними значеннями стоїть струнка та зв'язна концептуальна схема, вимагає абстрагуватися від уявлень про «природність» подібних порівнянь. Війна і ворог схожі на хижого звіра не в реальності, а в межах моделей репрезентації, що існують в культурі.

Крім теорії концептуальної метафори Лакоффа-Джонсона, яка довела свою придатність для аналізу політичних текстів і, зокрема, для когнітивного опису концепту війни [3], у подальшому аналізі ми спиралися також на теорію фреймів Чарльза Філмора, реалізовану у базі даних за проектом *FrameNet* [4], та на результати власних досліджень у галузі аналізу концептів та політичного дискурсу [5].

Нижче наводимо деякі міркування щодо публічного дискурсу, що формується в Україні навколо поняття війни, і доповнюємо їх даними зі сфери міжнародно-правової інтерпретації війни та збройного конфлікту.

Громадські дискусії про назви війни.

Одне з ключових для громадської свідомості в Україні питань стосується кваліфікації і, відповідно, назви російської агресії як власне війни. Позначення «антитерористична операція» (АТО) у публічному вимірі часто сприймається як таке, що нібито знижує рівень подій, що відбуваються в Україні, і не відбиває суті конфлікту між державами та ролі РФ як нападника. Спроби полі-

тиків та експертів пояснити правомірність офіційної назви здебільшого залишаються марними. Вимога частини громадськості до української влади «назвати війну війною», що виникла з початком агресії РФ, не втрачає актуальності і час від часу, залежно від внутрішніх та зовнішніх обставин, загострюється. Прибічники цієї позиції вважають – і небезпідставно – що зміна назви (АТО на «війна») тягтиме за собою практичні наслідки, хоча навряд чи уявляють собі їх у повному обсязі. Принаймні, про розрив дипломатичних відносин з країною-агресором внаслідок «оголошення війни» говорять у цьому зв'язку набагато частіше, ніж про можливі військово-політичні наслідки або про неминучі наслідки у вигляді обмеження громадських свобод. На рівні медійного (та новомедійного) дискурсу широко вживаним донедавна було позначення «неоголошена війна». Пор. регулярні заголовки на зразок «*Неоголошена війна в Україні вже забрала тисячі життів*» або, з уточненням, «*Неоголошена війна Росії на Сході України*», а також назви документального фільму, книги «Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО» 2015 р. та ін.

З одного боку, «неоголошена війна» є полемічним позначенням щодо АТО, бо містить слово *війна*. З іншого боку, тут міститься той же ледь прихований докір українській владі – адже неоголошена війна на рівні загальноприйнятих уявлень є такою, що відхиляється від певного ідеалізованого зразка. Хоча за нормами міжнародного права після 1945 р., офіційний факт оголошення війни не є визначальним для визнання того, що війна або збройний конфлікт існують *de jure*. У Хартії ООН нічого не сказано про суттєвість факту оголошення війни для міжнародного права. У статті 2-й Женевських конвенцій 1949 р. стверджується, що їхні положення застосовують в усіх випадках збройних конфліктів, а не тільки у випадках війн, які було формально оголошено[6].

Окрему проблему становить назва *гібридна війна*. Чи є вона справжньою

війною? З погляду загальноприйнятих уявлень, відповідь напрошується «ні», або, принаймні, «не зовсім», бо внутрішня форма терміну зі словом *гібридна* фокусує на «змішаному» характері явища. Невипадково широке застосування позначення *гібридна війна* щодо російської агресії проти України не переконало згаданих критиків влади, і вони продовжують наполягати на потребі «відверто говорити про війну з Росією». З іншого боку, активна частина громадськості дорікає тим, хто «не помічає війни». Очевидно, така настанова також не зовсім вписується до поширених уявлень про «справжню» війну.

Війна у міжнародному праві. Коливання у розумінні гібридної війни стосуються не тільки громадських дискусій і сфери повсякденних уявлень, а й спеціальних галузей знань та суспільних інституційних практик. Внаслідок розходжень у розумінні змісту терміна виникають складнощі у правовій кваліфікації явища гібридної війни і, відповідно, в окресленні припустимих відповідей на гібридні воєнні дії. Невипадково, що після початку російської агресії проти України минуло два роки, перш ніж НАТО у певному плані прирівняло гібридні війни до військової агресії і визнало гібридні воєнні дії проти країни-члена НАТО підставою для введення в дію статті 5 Вашингтонської угоди (яка передбачає колективну відповідь в разі нападу на одного з членів Альянсу).

У міжнародно-правових документах також не знаходимо однозначної відповіді щодо застосування терміну війна. Після терористичних атак 11 вересня 2001 р. Сполучені Штати Америки заявили про свою залученість до «глобальної війни з терором», що спричинило потребу звернутися до проблем визначення понять «війна» і «збройний конфлікт» у міжнародному праві. У травні 2005 р. виконавчий комітет Міжнародної правової асоціації (*ILA*) доручив комітетові з питань використання сили (*Use of Force Committee*) створити доповідь щодо міжнародно-правових значень термінів «війна» та

«збройний конфлікт». Висновки експертів, серед іншого, полягали в тому, що хоча термін «війна» (*war*) продовжує використовуватися, однак загалом у міжнародному праві замість нього застосовується ширше поняття «збройний конфлікт» (*armed conflict*), яке передбачає дві обов'язкові складові частини – наявність організованих озброєних контингентів та залученість до бойових дій певної інтенсивності [6]. Ці мінімальні критерії вважаються, судячи з усього, в даному випадку достатніми, і можуть супроводжуватися певними додатковими характеристиками. Для нас важливо, що, по-перше, термін «війна» не є юридично обов'язковим, а по-друге, що окреслення значень, тобто семантики термінів, є складним завданням, що потребує спеціальних зусиль фахівців.

Можемо зробити також ще один висновок – міжнародне право має реагувати на зміни безпекової реальності у світі, появу новітніх загроз. Після 11 вересня для правового визначення «війни» та «збройного конфлікту» необхідно стало враховувати специфіку «війни з терором». Сьогодні, після агресії РФ проти України, у зв'язку реаліями гібридної війни знову виникла потреба у дослідженні й уточненні семантики відповідних міжнародно-правових термінів. Очевидно, гібридну війну не вдасться підвести під поняття «збройний конфлікт», критерії, що визначені згаданими вище експертами як мінімальні, тут не спрацьовують, бо виявляються у цьому випадку недостатніми.

Проблеми категоризації. Концепт війни, інтуїтивно зрозумілий і загальновідомий, насправді виявляється складним і не таким однозначним при спробі позначення конкретних подій. І справа не тільки в тому, що сучасні війни принципово відрізняються від воєн часів Фукидіда. Точніше було б сказати, що технологічна модернізація лише гранично загострила відомі проблеми.

Складається враження, що нині настав час, передбачений одним впливовим американським військовим аналітиком, який понад 10 років тому писав:

«У кінцевому підсумку ми змушені будемо мати справу із заплутаною дійсністю, яка не вкладається в комірочки концептуальних категорій» [7]. Тоді йшлося про зміни стратегічних концепцій НАТО та США внаслідок змін у безпековому довікллі після 11 вересня 2001 року. Сьогодні, після російської агресії в Україні, ця нова невпорядкована реальність уже оточує нас. І виявляється, що орієнтація в ній теоретично й практично пов'язана з розв'язанням деяких когнітивних проблем категоризації.

У сучасній когнітивній науці прийнято розрізняти класичний підхід до категоризації (пов'язаний з Арістотелем) і неklasичний, або підхід, пов'язаний із теорією прототипів. Останній спирається на ідеї пізнього Людвіга Вітгенштейна, праці психолога Елеонори Рош та інших дослідників.

Класичний підхід передбачає наявність спільних властивостей у всіх членів категорії і чіткі межі між категоріями. Питання про належність об'єкта до категорії у його межах вирішується однозначно – так або ні. У наукових напруженнях, що продовжують цю лінію, зокрема у структурально-лінгвістичних та генеративних підходах, ознаки для віднесення до категорії, мають бути необхідними і достатніми.

Вітгенштейн (*Philosophical Investigations*, §§ 65–71) критикує цей підхід, доводячи, що насправді категорії є побудованими за принципом «сімейної подібності» (*family resemblance*). Як він показує на прикладі категорії ігор, до якої входять настільні ігри, ігри з м'ячем, шахи, Олімпійські ігри та ін., спільного елемента, що об'єднує всі без винятку члени категорії, може не бути. Такі ознаки, як змагання, перемога, розвага, випадковість та ін., що асоціюються з грою, не є властиві усім без винятку членам категорії, а тільки деяким із них. Категорія формується за принципом змінних наборів спільних рис, як це буває у різних членів родини (колір очей, риси обличчя тощо), ці риси взаємно накладаються і перехрещуються. Тобто структура категорії не є жорсткою. Водночас при від-

несенні до категорії беремо до уваги мовні особливості вживання слова *гра*. На цих ідеях побудована сучасна теза про принципову множинність категоризації.

Ігри і війни: випадок Мордору. Якщо спробуємо поглянути на категорію подій, що позначаємо словом «війна», на зразок того, як це пропонує Вітгенштейн для категорії ігор, то побачимо, що сюди можна або слід було б включити, крім війн, що відомі з історії (Пелопонеські війни, Столітня війна, наполеонівські війни, Перша і Друга світові війни, Шестиденна війна і т.д.) та новітніх високотехнологічних воєн, також «зоряні війни», «космічні війни», численні комп'ютерні ігри з віртуальними війнами, війни у стилі фентезі з літератури і кінематографу, футурологічні (анти)утопії тощо. Крім того, до категорії воєн у сенсі Вітгенштейна можна було б віднести війну добра зі злом, світла і темряви тощо.

Придивляючись до дискурсу на теми сучасної війни в Україні, бачимо, що деякі з названих фантастичних чи метафоричних різновидів війн відіграють значну роль у репрезентації концепту (пор. *Росія – це Мордор*, з використанням образу з роману Толкієна «Володар кілець» у жанрі фентезі, або з фільму за цим романом). Такі інтерпретаційні моделі проникають в офіційний дискурс, так, у промові Президента України Петра Порошенка з нагоди Дня незалежності 2015 р. Новоросію названо міфом, «країною Мордор». Під впливом есхатологічних моделей боротьби світла й темряви формується розуміння ролі України як цивілізаційного форпосту, що стоїть на захисті Європи. Це також на сьогодні стало частиною офіційного політичного дискурсу.

Поняття гри є близьким до поняття війни за багатьма параметрами, війна не випадково припускає осмислення в ігрових термінах. Гра є базовим поняттям і для сфери політики: картярські, шахові, театральні аналогії буквально пронизують політичний дискурс. Концептуальна метафора ПОЛІТИКА ЦЕ ГРА є вельми поширеною. Так само поширеною є метафора ПОЛІТИКА ЦЕ ВІЙНА – діяльність політиків регуляр-

но описують у термінах військових баталій (політичні *вороги б'ються за перемогу* на виборах, застосовують при цьому *політичну зброю, маневрують*, мають *армію* прихильників, і т.д.). Це настільки звично, що метафоричний характер політичних дій майже не помітний.

Поряд з цим існує також концептуальна схема ВІЙНА ЦЕ ГРА. Хоча реалізується вона дещо по-іншому. Тут на перший план виходить не агресія, яка є природним складником війни, а такі елементи, як випадковість і непередбачуваність. Найвідоміший теоретик війни Клаузевіц вважав, що з усіх видів людської діяльності війна найбільше нагадує гру в карти [3]. Деякі дослідники вважають, що у репрезентації війни існують дві основні схеми, що конкурують. З одного боку ВІЙНА ЦЕ КАТАСТРОФА (або: ВІЙНА ЦЕ ПЕКЛО), а з другого – ВІЙНА ЦЕ ГРА (ВІЙНА ЦЕ СПОРТ) [3].

Прототип і перспектива. Теорія прототипів Елеонори Рош [8] становить осердя значної частини сучасних когнітивно-орієнтованих семантичних досліджень. Рош описала та за допомогою психологічного експерименту обґрунтувала ефект «прототипу» – найвиразнішого представника категорії, що перший спадає на думку при назві категорії. Наприклад, прототип для категорії «птахи» в англійських країнах – це *robin*, «малинівка». Пізніше з'ясувалося, що в інших традиціях прототип птаха буде інший, залежно і від природних, але насамперед від культурних передумов.

Застосовуючи цей підхід до нашого матеріалу, можна припускати, що для сучасних жителів Європи прототипом війни взагалі – тобто найвиразнішим і психологічно найпомітнішим (*salient*) представником цієї категорії, що найчастіше згадується в писемних та усних текстах – слугуватиме Друга світова війна. Для представників інших культурно-цивілізаційних ареалів та інших часів прототип війни набував чи може набути іншого вигляду.

Серед постулатів когнітивних досліджень, крім поняття прототипу, зак-

центуємо ще на двох: на принциповій множинності принципів категоризації (про це йшлося вище) і на необхідності введення поняття перспективи (точки зору) до семантичного опису [9]. Останній момент для аналізу концепту війни є особливо важливим, бо події війни набувають відмінного і навіть протилежного вигляду, інтерпретуються по-різному, залежно від того, хто саме їх сприймає. Солдат на передовій бачить війну інакше, ніж ті, хто в тилу, військовий – не так, як цивільний, картина війни у нападника може ні в чім не нагадувати сприйняття війни з боку сторони, на яку здійснено напад.

Далі розглянемо декілька актуальних когнітивних схем, пов'язаних з репрезентацією війни.

Війна як стихія (вогнь, вітер, вода) і як хвороба (мор). Розуміння війни як природного явища має глибоке культурне і хронологічне коріння. Ще Фукидід, найвідоміший з античних теоретиків війни, порівнював її зі стихійною силою, природними лихами (як землетрус, засуха), непередбачуваними бідами, що валяться на людський рід. Ця концептуальна схема і сценарій, що їй відповідає, має численні наслідки для інтерпретації подій, пов'язаних з війною, та діями учасників.

Поширеною у нас когнітивною метафоричною схемою репрезентації війни є «ВІЙНА ЦЕ РУЙНІВНА СТИХІЯ (СТИХІЙНЕ ЛИХО)». У її межах війна постає неконтрольованою силою. Моральні питання та проблеми відповідальності тут виводяться за дужки – стихія виникає і діє сама по собі.

За українськими даними, війна досить регулярно представлена у вигляді вогню, пожежі: «...вона [війна] *тільки розгоралась* і їй не видно було кінця». [Володимир Малик. Посол Урус-Шайтана (1968)] (тут і далі приклади з української художньої літератури відібрано з НКРЯ). Цей варіант реалізації розглядуваної схеми є, можливо, найочевиднішим. Вирази *вогнь війни*, *пройти крізь вогнь війни* загальновідомі і пов'язані насамперед з описа-

ми подій Другої світової (Великої вітчизняної) війни. Кіноповість Олександра Довженка має назву «Україна у вогні». Репрезентація війни як пожежі в Україні була підтримана страшними-реаліями каральних операцій 1941–1943 рр. і спалених під час них сіл [10]. Вогнь пов'язаний також із темою спогадів про минулу війну (*Вогняним смерчем увірвалось на нашу землю страшне лихо*) і є символом пам'яті про неї (вічний вогнь як складова частина пам'ятників загиблим), що має опору в поминальних традиціях.

Крім вогню, війна осмислюється через стихії вітру і води. Це насамперед гроза, буря. Роки війни в радянській літературі позначали як *буремні*. Проте зв'язок з буревієм і водою давніший: «*Бо війна корчує ліси, корчує села і озером сльози збирає, життя топить*». [Марко Черемшина. Зрадник (1919)].

У межах цієї схеми війна виступає у ролі активної сили. Ми звикли до виразів *війна нищить, руйнує*, проте не звертаємо уваги, що війна діє в таких випадках як живий суб'єкт. Пор. сталий вираз *зруйновані війною* (міста, будинки, інші артефакти). Це не випадково: війна як природна стихія руйнує те, що належить до сфери культури.

Розвиток цієї метафоричної схеми в окремих авторів приводить до приписування війні здатності здійснювати контрольовані і цілеспрямовані дії, навіть думати і здійснювати задум, тобто діяти із заздалегідь запланованим наміром: «*Задумала війна одібрати у неї й її дружого сина, і покликали Андрія до військової служби*». [Микола Хвильовий. Мати (1930)]. Це явний випадок яскравої індивідуально-авторської метафори, яка, однак, не виходить за межі описаної моделі.

Усталеним є також вираз *війна забрала (одібрала, взяла)*. Війна забирає у матері синів, у молодих – кохання і надії. Ця формула, як показують наші дані, набула особливої актуальності при описі подій нинішньої війни. Пор. численні заголовки: «*Війна забрала чоловіка за кілька днів до дня народження дружини*»; «*Війна забрала життя чоловіка*

Тетяни Чорновол». Тут знов бачимо, що поведінка війни подана як «цілеспрямована» – дієслово *забрати* описує контрольовану дію.

Крім того, формула *війна забрала* має явну паралель із фразеологізмом *вода забрала (взяла)*. Пор.: «Ця вода забрала, знищила мало не все, що мав Демко». [Борис Грінченко. Хатка в балці]. «Надаремно Іван поспішав з полонини: він не застав Марічки живою. За день перед сим, коли брела Черемош, взяла її вода» (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 331)». Цей вираз часто трапляється у сучасних заголовках «Велика вода забрала життя сотень людей на Філіппінах». Паралельними за значенням і структурою є традиційні вирази *узьяла річка, узьяла могила*. Таким чином, у випадку репрезентації війни як водної стихії маємо справу з моделлю, глибоко вкоріненою у народну традицію.

Отже, війна як стихія виступає в активній ролі. Натомість людині у цій когнітивній схемі, яка репрезентує війну як стихійне лихо, відводиться пасивна роль – терпіти страждання, чекати («Якби мені хто сказав, що, як *упаде квадрильйонна крапля, тоді вийде війни кінець*, тоді вернеться мій Оврам, я б перещитала». [Микола Куліш. Патетична соната (1930)]); перебути війну, як перебувають негоду: «Аби студінь перезимувати, аби рости увесні, аби вітрові не даватися та й *аби війну перебути*». [Марко Черемшина. Зрадник (1919)].

Варіантом цієї ж схеми можна вважати когнітивну метафору «Війна – це епідемія смертельної хвороби». Саме так, за допомогою давньогрецького *leitós* «мор, чума», описує війну Фулідід. Деякі дослідники припускають, що в лаконському діалекті давньогрецької мови це слово мало значення «голод» [11].

І в українських письменників (М. Коцюбинський, Ліна Костенко) війна опиняється в одному ряду з мором, холерою, голодомором. «Війна, як смертельна хвороба, що передається» – це назва статті 2010 р., присвяченої міркуванням про Другу світову війну. «Війна – це хвороба, як чума», – пише

блогерка у травні 2015 р., маючи на увазі війну на сході України. Примітно, що в сучасних текстах війна постає як хвороба, що руйнує не так тіла, як душі людей.

Війна як подорож. Складається враження, що ця схема також має глибоке культурне коріння. У її межах війна протиставлена дому. Солдати повертаються додому як мандрівники. На час війни контакти з родиною обмежені або перериваються.

Вдома можуть відбуватися катастрофічні зміни (зрада дружини, смерть близьких тощо). Рідний дім за час відсутності господаря на війні стає незнаною – і навіть ворожою – територією. «Перед ним раптом повстає відпускний солдат, який, *прийшовши вночі з війни додому*, застає на брачному ліжку свою жінку з сусідським дванадцятилітнім хлопчиком». [Микола Хвильовий. Повість про санаторійну зону (1924)].

Інколи втрата дому й родини постає як покарання за неправильну поведінку воїна-мандрівника, який піддається спокусам (що дещо нагадує античні сюжети з Одисеем): «Аж після війни дізнався, що, *доки він ходив із своїми лед-лізми, втратив сім'ю*: в один день, в один змиг ока загубив найдорожче – дружину й дітей малих». [Олесь Гончар. Берег любові (1976)].

У текстах про нинішню війну в Україні цей сюжет набуває дещо відмінного вигляду через іншу перспективу: коли боєць повертається додому змінюється не дім. Іншим, «не тим» виявляється він сам. Зміна ідентичності героя нагадує результат перебування у «іншому світі». Світи мирного життя і війни виявляють несумісність. За цими ознаками світ війни нагадує потойбічний світ (пор. згадану вище схему «ВІЙНА ЦЕ ПЕКЛО»).

«Не той чоловік». Чому солдатам так важко повертатися з війни у сім'ю – цей заголовок матеріалу на «Українській правді», присвячений психологічним проблемам адаптації до мирного життя, досить чітко описує ситуацію і в аспекті, який нас цікавить. «Нерідко це справжня нова драма і війна. Вже вдома», –

пише автор. Характерно, що наслідком повернення з війни тут також стає втрата сім'ї: дружина йде від чоловіка, який став іншим, або той іде з дому сам.

Висновки. Попередній аналіз концепту «війна» виявляє деякі суттєві риси його когнітивної структури. Особливості сприйняття й інтерпретації подій, пов'язаних з російською збройною агресією проти України, зумовлені як складною семантичною структурою концепту війни, так і особливостями його дискурсивної реалізації.

Різні типи дискурсу по-різному «профілюють» концепт (термін професора Єжі Бартмінського). При цьому і громадські дискусії щодо позначення *війна*, і міжнародно-правові проблеми навколо побудови придатної дефініції війни та збройного конфлікту підтверджують тезу про принципову множинність категоризації. Правова проблема визначення статусу гібридної війни потребує подальшого вивчення, також у контексті сучасних семантичних досліджень.

Різні версії інтерпретації подій російської агресії в Україні (міждержавний збройний конфлікт, громадянська війна, проксі-війна тощо) суперечать одна одній. Неправдивість нав'язуваної агресором версії внутрішнього громадянського конфлікту в Україні має бути викрита, бо така інтерпретація докорінно підриває ефективність наших дипломатичних зусиль.

Роль найменувань російської агресії в інформаційній складовій конфлікту,

в дипломатичному діалозі, в міжнародно-правовому аспекті не викликає сумніву. Вони задають способи інтерпретації подій і формують понятійну рамку для суспільно-значущих дій.

Позначення *громадянська війна* спирається на фрейм, у якому поняття перемоги нівелюється, натомість на перший план виходить мета досягнення миру. Натомість *справедлива війна*, тобто війна проти агресора, передбачає досягнення перемоги задля встановлення миру. Таким чином, концепт миру, що позначає «нормальний», або «звичайний» стан суспільства, у дзеркалі когнітивно-семантичного аналізу виявляється похідним від концепту війни та конкретного способу його категоризації. Щодо гібридної війни – її фреймова рамка залишається досі не визначеною. Ці питання заслуговують надалі докладного вивчення.

Концепт війни має динамічну структуру. Прототипний характер Другої світової для категорії подій, яка об'єднує війни, очевидно, впливає на сучасні уявлення про війну, також і на ментальну репрезентацію російської агресії в Україні. Водночас тут відбувається зсув: нинішня війна поступово переміщується для громадян України до центру категорії. Про це свідчать вирази *до війни* і *після війни*, які до 2014 року мали значення «до Великої Вітчизняної війни», а нині змінюють референцію – *до війни* тепер позначає життя до російської агресії, а *після війни* відсилає до майбутнього.

Список використаних джерел

1. *Uppsala Conflict Data Program* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ucdp.uu.se/#country/369>
2. *Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by.* Chicago&London: University of Chicago Press, 1980, P. 3.
3. *Fabiszak M. A Conceptual Metaphor approach to war discourse and its implications.* – Режим доступу : <https://www.academia.edu/2479807>
4. *FrameNet* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/>
5. *Яворська Г. М., Богомолов О. В. Непевний об'єкт бажання: ЄВРОПА в українському політичному дискурсі.* – К.: вид-во Дм. Бурого, 2010. – 136 с.; Яворська Г. ЄВРОПА в україн-

References

1. *Uppsala Conflict Data Program* – Retrieved from <http://ucdp.uu.se/#country/369>
2. *Lakoff, G., Johnson M. (1980). Metaphors we live by.* Chicago&London: University of Chicago Press [in English].
3. *Fabiszak, M. A Conceptual Metaphor approach to war discourse and its implications* – Retrieved from <https://www.academia.edu/2479807> [in English].
4. *FrameNet* – Retrieved from <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/> [in English].
5. *Yavorska, G. M., Bogomolov O.V. (2010). Nepevni obiect bazhannia: Evropa v ukrainskomu politychnomu dyskursi.* [Uncertain object of desire: Europe in the Ukrainian political discourse] Kyiv [in Ukrainian]; *Yavorska G. (2013) Evropa v ukrainskih tekstah (k probleme variativnosti kon-*

ских текстах (к проблеме вариативности концепта) / Г. Яворська *Etnolingwistyka* 25. – Lublin: wyd-wo UMCS, 2013. – S. 97–111; Galina Yavorska, Galyna Zymovets. Motivational scenarios and semantic frames for social relations in the Slavic languages – friends, enemies, and others // Päivi Juvonen and Maria Koptjevskaja-Tamm (Eds.), *The Lexical Typology of Semantic Shifts*. Berlin et al.: Walter de Gruyter, 2016. Pp. 335–353 (forthcoming).

6. *Final Report on the Meaning of Armed Conflict in International Law / The Hague Conference (2010). Use of Force*. – Режим доступу : <http://www.ila-hq.org/download.cfm/docid/2176DC63-D268-4133-8989A664754F9F87>

7. *Yost David S. Debating security strategies // NATO Review*, 4, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue4/english/art4.html>

8. *Rosch E. Cognitive Representation of Semantic Categories // Experimental Psychology*. 1975 – V. 104. Pp.192–233; Geeraerts D. Prototype theory Prospects and problems of prototype theory // *Cognitive linguistics: basic readings*. Berlin, 2006.

9. *Geeraerts Dirk. A rough guide to Cognitive Linguistics // Geeraerts Dirk (ed.). Cognitive Linguistics: Basic Readings/ Mouiton de Gruyter, 2006. Pp.1–28.10; Легасова Л., Спалені села (1941–1944 рр.): український вимір трагедії / Л. Легасова, М. Шевченко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук.статей / Відп. ред. О. Лисенко; НАН України; Інститут історії України. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 154–169.*

10. *Sallares Robert. The Ecology of the Ancient Greek World*. New York: Cornell University Press, 1991. P. 459.

cepta) [Europe in the Ukrainian texts: to the problem of concept variability]. *Etnolingwistyka* 25. Lublin (pp.97–111) [in Russian]; Galina Yavorska, Galyna Zymovets (2016). Motivational scenarios and semantic frames for social relations in the Slavic languages – friends, enemies, and others. Päivi Juvonen and Maria Koptjevskaja-Tamm (Eds.) *The Lexical Typology of Semantic Shifts*. Berlin et al.: Walter de Gruyter. (pp.335–353 forthcoming) [in English].

6. *Final Report on the Meaning of Armed Conflict in International Law (2010). The Hague Conference Use of Force*. Retrieved from <http://www.ila-hq.org/download.cfm/docid/2176DC63-D268-4133-8989A664754F9F87>

7. *Yost, David S. Debating security strategies // NATO Review*, 4, 2003 – Retrieved from <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue4/english/art4.html> [in English].

8. *Rosch E. Cognitive Representation of Semantic Categories. Experimental Psychology*, v. 104, 1975. Pp.192.233; Geeraerts D. (2006) Prototype theory. Prospects and problems of prototype theory // *Cognitive linguistics: basic readings*. Berlin.

9. *Geeraerts, Dirk (2006). A rough guide to Cognitive Linguistics // Geeraerts Dirk (ed.). Cognitive Linguistics: Basic Readings/ Mouiton de Gruyter, Pp.1–28.*

10. *Legasova L., Shevchenko, M. (2010). Spaleni sela (1941–1944 rr.): ukrainiskii vymir tragedii [Burnt villages (1941–1944) of Ukraine: Ukrainian dimension of the tragedy]. Storinky voennoi istorii Ukrainy: zbirnyk nauk st – Kyiv: Institut istorii Ukrainy. – Vyp. 13, 154–169.*

11. *Sallares, Robert (1991). The Ecology of the Ancient Greek World*. New York: Cornell University Press, 459.